

Araştırma Makalesi / Research Article

SEREZ MUHACİRİ MEHMET LÜTFULLAH GÖKÇEN'İN MİLLİ MÜCADELE ANILARI*

Nurettin GÜLMEZ**

Bünyamin AS***

Öz

Bu makalenin konusu, Mehmet Lütfullah Gökçen'in anılarıdır. Gökçen'in anıları Latin harfleri ile daktilo edilmiş olup A4 boyutunda, otuz beş (35) sayfadan ibarettir. 1974-1975 yıllarında yazılmıştır.

Lütfullah Gökçen, 1900 yılında Serez'de doğmuştur. Gökçen'in babası Ahmet Hamdi Ferahi, Osmanlı Ordusu'nda yüzbaşılığa kadar yükselmiştir. Gökçen'in annesi ise Saide hanımdır. Lütfullah Gökçen, Ahmet Paşa İlkokulu'nu bitirdikten sonra Serez Rüştiyesine 1910 yılında kaydolmuş ve rüştiyedeki ikinci yılının sonunda ortaya çıkan Balkan Savaşı nedeniyle okulundan alınmış ve Balkan Savaşı sonrasında ailesiyle birlikte Serez'den Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır. Lütfullah Gökçen ve ailesi 1913 yılında, Selanik'ten bindikleri bir Rus gemisiyle İzmir'e gelmişler ve daha sonra da Manisa'ya yerleşmişlerdir.

Lütfullah Gökçen, Birinci Dünya Savaşı yıllarında silâh altına alınmış ve İzmir'in işgaline kadar İzmir'de Pasaport Karakolunda askerlik görevini yapmıştır. İzmir'in işgalinden önce ise Manisa'ya dönmüştür. Manisa'nın işgal ve kurtuluş yıllarına tanıklık etmiştir.

Gökçen, 5-6 Eylül 1922 yılında başlayan Manisa Yangını'nın nasıl çıktığı ve Manisa'yı kimlerin nasıl yaktığı sorusunun cevabını yazmıştır. Lütfullah Gökçen, 8 Eylül 1922 tarihinde Türk ordusunun Manisa'yı kurtarması sonrasında, Türk ordusuyla birlikte kaçanların takip, arama ve tarama görevlerine gönüllü olarak katılmıştır. Gökçen, Manisa'nın kurtarılmasından sonra ise şehirde güvenliğin sağlanması çalışmalarını, bir süre yerine getirmiştir.

Gökçen, anılarında Kazım Özalp, Sarı Edip Efe, Parti Pehlivan, Müftü Âlim Efendi, Çerkez Ethem, Topal Osman gibi Milli Mücadele'nin önemli isimleriyle ilgili bilgiler vermiş ve 1922 yılında Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir Kordonu'ndaki konuşmasını dinlemiş ve hatıratında bundan da söz etmiştir.

-
- * Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.
Bu çalışma "25-27 Nisan 2018 tarihinde Aydın'da düzenlenen Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatırat Uluslararası Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuş ancak yayınlanmamıştır.
- ** Prof. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
(gulmeznurettin@gmail.com), (Orcid: 0000-0002-4530-0491).
- *** Öğretmen, Şehit Ömer Halisdemir Ortaokulu, Yunusemre /Manisa,
(asbunyamin@gmail.com), (Orcid: 0000-0003-0891-896X).

Lütfullah Gökçen'in anıları günü gününe yazılmamış ve daha sonra kaleme alınmıştır. Lütfullah Gökçen, sade bir Türk vatandaşı olarak anılarını kaleme almıştır.

Bu bildirinin amacı; bugüne kadar yayımlanmamış bir hatıratı gün yüzüne çıkarmak, Yunanlıların Manisa'yı işgali, Manisa'nın Yunanlılar tarafından yakılması, Türk ordusunun Manisa'yı işgalden kurtarması gibi konulara, sade bir Türk vatandaşının bakışını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Lütfullah Gökçen, Serez, Selanik, Manisa Yangını, Milli Mücadele.

IMMIGRANT OF SEREZ MEHMET LUTFULLAH GÖKÇEN'S THE NATIONAL STRUGGLE PERIOD MEMOIRS

Abstract

The subject of this report is the memoirs of Mehmet Lütfullah Gökçen. The memoirs of Gökçen are typed in Latin letters and are in A4 size, thirty-five (35) pages. It was written in 1974-1975.

Lütfullah Gökçen was born in Serez in 1900. Gökçen's father, Ahmet Hamdi Ferahi, advanced up to the Captain rank in the Ottoman Army. Gökçen's mother's name is Saide. After finishing Ahmet Paşa Elementary school, Lütfullah Gökçen enrolled in Serez Secondary School in 1910 but he was taken from the school because of The Balkan War which emerged at the end of the second year of his school and he was forced to emigrate from Serez to Turkey with his family at the end of the war. Lütfullah Gökçen and his family arrived in İzmir in 1913 by a Russian ship which they boarded in Thessaloniki and then settled in Manisa.

Lütfullah Gökçen was recruited in army during the years of The Word War 1andperformedmilitary service at the Pasaport police station in Izmir until the Greek Occupation. He returned to Manisa before the occupation and witnessed the years of Manisa's occupation and salvation.

Gökçen gives the answer to the question of how Manisa Fire, which started on September 5-6, 1922, broke out and who did it After the Turkish army saved Manisa on 8 September 1922; Lütfullah Gökçen voluntarily fulfilled the tasks of pursuing, searching and screening those who escaped from the Turkish army. After there scue of Manisa, Gökçen fulfilled the mission to maintain public order in the city for a while.

Gökçen gives information about the important figures of Turkish War of Independance, such as Kazım Özalp, Sarı Edip Efe, Parti Pehlivan, Müftü Âlim Efe, Çerkes Ethem, Topal Osman and also mentions Kemal Pasha's spech in İzmir Kordon in 1922.

The memoirs of Lütfullah Gökçen were not written day by day, they were written after wards. Lütfullah Gökçen was written a memories as a simple Turkish citizen.

The purpose of this report is; to reveal a memoir which has not been surfaced and to present the invasion of Manisa by The Greeks, fire in Manisa set by the Greeks, Turkish Army's saving Manisa from invasion with a simple citizen's point of view.

Keywords: Mehmet Lütfullah Gökçen, Serez, Thessaloniki, Manisa Fire, National Struggle.

Giriş

Mehmet Lütfullah Gökçen'in anıları¹, Latin harfleri ile daktilo edilmiş, A4 boyutunda ve otuz beş sayfadan oluşmaktadır. Bu eserde yazım yılı ve yazım yeri hakkında bilgi yoktur. Hatıratın üç farklı yerinde 1974 ve bir yerinde ise 1975 tarihi yazılmıştır.² Eserin altı farklı yerinde, yazarının Lütfi Gökçen olduğu belirtilmiştir.³ Gökçen anılarında, 13-22 yaşları arasında Manisa'da yaşadıklarını ve gördüklerini konu edinmiştir. Gökçen anılarında, yazım yılı olarak 1974-1975 yıllarını vermektedir. Yani Gökçen, olayların üzerinden uzun bir zaman geçtikten sonra hatırladıklarını yazıya dökmüştür.

Gökçen hatıratında; vatanımız, şehitlerimiz, askerlerimiz ve Gazi Mustafa Kemal Paşa için yazdığı şiirlere de yer vermiştir.

Manisa Yangını'nın nasıl ve nereden başladığı konusunda kaynaklarda farklı iddialar vardır. Nusret Köklü, Yunanlıların 5 Eylül gecesi saat 20.00'de şehir içinde bulunan askeri kışlayı yakarak yangını başlattıklarını, 6 Eylül sabahı çarşı ile bütün şehri ateşe verdiklerini belirtir.⁴ Çağatay Uluçay ve İbrahim Gökçen, ise yangının 6 Eylül 1922 Çarşamba gecesi saat 4'te, Karaköy çarşısında çıktığını⁵, Kamil Su ise 6 Eylül'de sabaha karşı çarşıda başladığını belirtmektedir.⁶ Gökçen ise, hatıratında Manisa'yı yok eden yangının 5-6 Eylül 1922 gecesi başladığını ifade etmektedir. Hatıratında yangınla ilgili ayrıntılı bilgiler de vermektedir. Örnek olarak anılarının dört farklı yerinde, Manisa'yı yakıp yıkanların, Yunan ordusuyla birlikte hareket eden Ermeni ve Rum çeteleri ile Çerkez Ethem ve adamlarının olduğuna dikkat çekmektedir.⁷

1 Mehmet Lütfullah Gökçen, *Mehmet Lütfullah Gökçen'in Anıları*, (daktilo metin 1-35 sayfa). 2015 yılının Ekim ayında bir sohbet sırasında Mustafa Özkösemen; "*Hakan Ünsal'da dedesinin Milli Mücadele yıllarına ait bir hatıratının olduğunu*" belirtti. Vakit kaybetmeden Hakan Ünsal'a ulaşıldı ve dedesinin anılarını görüp göremeyeceğimiz soruldu. Hakan Bey, "*dedesinin anılarını görebileceğimizi*" söyledi. İki hafta sonra Hakan Bey'in evine gidildi ve "*Lütfullah Gökçen'in Anıları*"ndan bir nüsha edinildi. Gökçen'in anılarına ulaşılmasının hikayesi budur. Dedesi Mehmet Lütfullah Gökçen'in anılarını kullanımımıza sunduğu için, torunu Ali Hakan Ünsal'a (Annesi tarafından dedesi) müteşekkirimiz.

2 A.g.e., ss.26, 28, 30, 32.

3 A.g.e., ss.26, 29, 30, 33, 34, 35.

4 H. Nusret Köklü, *İşgalden Kurtuluşa*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998, s.94.

5 Çağatay Uluçay, İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihi*, Manisa Halkevi Yayınları, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1939, s.74.

6 Kamil Su, *Manisa ve Yöresinde İşgal Acıları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, ss.61,65.

7 Gökçen, a.g.e., ss.17, 18, 23, 29

Mehmet Lütfullah Gökçen'in Hayatı

Mehmet Lütfullah Gökçen, 16 Temmuz 1900 yılında Serez'in Hacıalibey Mahallesi'nde doğmuştur.⁸ Gökçen'in babası, Ahmet Hamdi Ferahi ve annesi Saide Hanımdır.⁹ Babası Ahmet Hamdi Ferahi, hukuk mezunudur.¹⁰ Gökçen'in dedesi Müstantik¹¹ Mehmet Hakkı Efendidir ve onun babası ise Sultan Murat Han zamanında, Hazineedar Ağası¹² olarak sarayda çalışmış ve emekli olunca da Selanik'in Çayağzı¹³ denilen mevkiindeki çiftlik, kendisine hibe edilmiştir. Gökçen'in dedesi Mehmet Hakkı Efendi, Emine Hatun ile evlenmiş ve Salih, Emin, Hayriye, Raif ve Ahmet Hamdi adında beş çocuğu olmuştur.

Gökçen'in babası Ahmet Hamdi Ferahi, Serezli Osman kızı Saide ile evlenir ve bu evlilikten Lütfullah, Lütfiye, Fatma, Hadiye, Hüsniye, Süleyman ve Hatice adında yedi çocuğu olur. Lütfullah Gökçen'in kardeşi Hüsniye, Birinci Dünya Savaşı zamanında geçirmiş olduğu kızamık hastalığından ve Fatma ise benzin ile yanarak vefat etmiştir.¹⁴ Bulgarların Serez'i işgali sırasında doğmuş olan kardeşi Süleyman¹⁵ ise, 1936 yılında intihar etmiştir. Gökçen'in babası Ahmet Hamdi 1931 yılında geçirdiği bir ameliyat sonucu, annesi Saide Hanım ise 1967 yılında böbrek iltihabı nedeniyle vefat etmiştir.¹⁶

Gökçen, 1909 yılında dokuz yaşında iken Serez'deki Ahmet Paşa İlkokulu'nu bitirmiş¹⁷ ve 1910 yılında Serez Rüştüyesi'ne başlamıştır. Gökçen'e göre, rüştüyede okutulan Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca dersleri çok ağırdır.¹⁸

1910 yılında Balkanlarda gittikçe artan asayişsizlik yüzünden yollar kesilmekte ve katliamlar yapılmaktadır. Serez'de asayiş sağlamak için Redif

8 A.g.e., s.1; Ali Hakan Ünsal'ın Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü sitesindeki alt-üst soy bilgisi sorgulamasında, dedesi Mehmet Lütfullah Gökçen'in doğum tarihi 01.07.1900'dür. www.turkiye.gov.tr (15.02.2018 tarihinde, Ali Hakan Ünsal tarafından erişilmiştir.)

9 A.g.e., s. 1; *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Hafız Mustafa oğlu Ahmet Hamdi'ye, ait Tasfiye Talepnamesi, Fon Kodu: 674-2075-37.

10 Gökçen, a.g.e., s.5.

11 Savcı.

12 Osmanlılarda resmî veya özel hazine görevlilerine hazineedar denilmekteydi. Devlet adamlarının yanında bulunan onların şahsî servetlerinin idaresiyle yükümlü kişilere hazineedar denilirdi. Enderun'daki hazine koğuşunda görevli hazineedarların âmiri hazineedarbaşı idi. Hazineedarbaşı, sarayın en nüfuzlu görevlilerinden biri idi. Hazineedarbaşı sürekli olarak padişahın yanında yer alırdı.

13 Strimona (Karasu) nehrinin Orfanos Körfezi'nden denize döküldüğü yerde Çayağzı Limanı bulunmaktadır. H. Veli Aydın, "Balkan Savaşlarından Mübadeleye Serezli Muhacirler", Uluslararası Mübadele Sempozyumu ve Mübadele'nin 94. Yılı Anma Etkinlikleri 30 Ocak-1 Şubat 2017, Lozan Mübadelesi Yeni Hayat Mücadelesi, Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi, 2017, s.88.

14 Gökçen, A.g.e., s.5.

15 A.g.e., ss.5, 9.

16 A.g.e., ss.5, 9.

17 A.g.e., s.5.

18 A.g.e., s.3.

Taburu kurulmuştur. Kazım (Özalp) Bey¹⁹ binbaşı rütbesi ile Ahmet Hamdi Ferahi de yüzbaşı olarak, Redif Taburu'nda görev yapmışlardır.²⁰

1912 yılında bir Cuma günü, Serez Çarşısı'nın en kalabalık yeri olan Eski Cami duvarı dibine, Bulgar eşkıyaları tarafından saman torbası içine konulan saatli bombanın infilak etmesi sonucu, orada bulunan birçok insan yaralanmış ve ölmüştür. Bulgar eşkıyaları, Gökçen'in okuduğu Serez Rüstiye Mektebi'nin mazgal deliğine de bomba koymuşlardır. Fakat bomba fark edilmiş ve etkisiz hale getirilmiştir.

Bomba olayından sonra Gökçen'in babası Ahmet Hamdi Bey, oğlu Lütfullah Gökçen'in okula gitmesini istememiş ve bu nedenle onu okuldan almıştır. Bu olaylar sadece Gökçen'in değil arkadaşlarının da tahsil hayatının yarım kalmasına neden olmuştur.²¹ Gökçen, rüstiye'nin ikinci sınıfından ayrılmıştır. 1912-1913 yılları arasında yaşanan Balkan Harbi, Gökçen'in eğitim ve öğretim hayatını bitirmiştir.²² Gökçen, bu olaylar sonucu, "hayatındaki ilim irfan meşalesinin söndüğünü" belirtmektedir. Gökçen ve ailesi, hatırrattaki bilgilere göre, 1913 yılında Serez'den Manisa'ya göç etmiştir.

Anadolu'ya Göç

Balkan Savaş'ında Osmanlı Ordusu bozguna uğramış ve Bulgarlar, Serez şehrini işgal etmiştir. Bulgarların Serez'de iki saat kadar devam eden katliamında sekiz on bin Türk ve Müslüman katledilmiştir. Bulgar zulmü, vahşice devam etmiştir. Yunanlılar ile Bulgarlar arasında sınır anlaşmazlığı çıkmış, Bulgarlar Selanik'ten çekilmek istememiş ve bunun üzerine Yunanlılar geri çekilmek zorunda kalmıştır.²³

Balkan Savaş'ından sonra Gökçen, Serez'den göç etmenin zorunlu bir hal aldığı kaydetmektedir. Sıkıyönetim olduğu bir zamanda, Emine teyzesi ve

19 Yüzbaşı Kâzım (Özalp) Bey, 1905 yılında, ilk olarak 3. Ordu'nun 36. Alayı'nın 1. Tabur 2. Bölük Kumandanlığı'na tayin edilmiş ve Selanik-Karasulu istasyonları arasındaki demiryolu hattını korumakla görevlendirilmiştir. O tarihlerde Bulgar çeteleri, Osmanlı Hükümeti'nin zayıflığından istifade ederek, demiryollarını tahrip ve trenlere tecavüz etmektedir. Yüzbaşı Kâzım Bey, 1908 yılı Nisan ayında Serez Redif Fırkası Erkânı Harbiyesi'ne, 1910 yılında Menlik Kazası Kaymakamlığı'na ve 1911 yılı Kasım ayında ise Selanik Vilâyeti Takip Kuvvetleri Kumandanlığı'na tayin olmuştur. Kâzım Bey, bu görevlerinde iken Bulgar ve Rum çetelerine karşı çok başarılı çarpışmalar yapmıştır. Mahir Yıldız, *61'inci Fırka Komutanı Kazım Özalp'in Balıkesir'deki Faaliyetleri (15 Mayıs 1919-30 Haziran 1920)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2009, s.78-79. Yukarıdaki bilgiler dikkate alındığında, Kazım Özalp ile Ahmet Hamdi Ferahi'nin Bulgar ve Yunan çetelerine karşı mücadeleleri 1908 yılındadır. Gökçen'in iddia ettiği gibi Kazım Özalp, bu dönemde binbaşı değil, yüzbaşısıdır.

20 Gökçen, *a.g.e.*, s.6.

21 *A.g.e.*, s.3.

22 *A.g.e.*, s.5.

23 *A.g.e.*, s.6. Gökçen'in Serez'de Bulgarların yaptığı katliamla ilgili verdiği rakamlar epeyi abartılıdır. Bu katliamlar konusunda Aydın ise, Bulgarların 600 ila 900 arasında Müslüman'ı katlettiğini belirtmektedir. Aydın, *a.g.m.*, s.96.

Zihni²⁴ enişesi ile birlikte, yani ailecek göç etme kararı aldıklarını yazmaktadır.²⁵ Gökçen, geride dedesi Osman Efendi ile ninesini ve halalarını bırakıp, kiraladıkları iki Rum arabacıyla gece karanlığında, Bulgar-Yunan Harbi esnasında yanmış binaların ve mağazaların arasından Serez'i bırakarak, Selanik'e doğru yola koyulmuşlardır.²⁶ Gökçen'in deyimiyile "*Cennet misali mümbit ovalara sahip Serez'i arkalarında bırakmışlardır.*"²⁷ Daha sonra, Karasu Köprüsü'ne geldiklerinde, köprünün Bulgarlar tarafından havaya uçurulduğunu görmüşlerdir. Gökçen'in babası da yıkılan köprünün inşaatında çalışmış ve oradaki muhacirlerle köprüyü tamamlamışlardır. Köprünün yapımı ile alakadar olan komutan: "*Sen subaysın Yunanlılar aleyhine çok şeyler yapabilirsin*" diye babasını alıkoymak istemiş ve kalması konusunda ısrarcı olmuşsa da bütün ailenin yalvarması ve ağlaması sonucu yola devam etmelerine izin vermiştir. İlk önce onların arabası, onarılan köprüden geçmiştir.

Köprüden karşıya geçtikten sonra yolun sağında solunda Yunan ve Bulgar askerlerinin ceset kokuları içinde, ikinci vakti şiddetli bir yağmur altında yollarına devam etmişlerdir. Güvezne köyü yakınlarında havanın açıldığı bir zamanda ve her yanlarında cesetlerin bulunduğu bir ağacın altında dinlenmişlerdir. Selanik yolu üzerinde Lahna köyünde geceyi geçirmeye karar vermişlerse de gece yarısında arabacılar, "*haydi gidiyoruz*", deyince, Selanik yoluna devam etmek durumunda kalmışlardır.²⁸ Orlak Köprüsü²⁹ ne doğru yol aldıkları bir sırada Yunan devriyesi yollarını kesmiştir. Ahmet Ferahi, Yunancayı iyi bildiği için, Yunan devriye kumandanı ile anlaşmıştır. Bunun üzerine Yunan devriye kumandanı yola devam etmelerine izin vermiştir.³⁰

Yola çıktıktan sonra, ertesi günü kuşluk vaktinde Selanik'e ulaşmışlardır. Onları yolda iki sivil Yunanlı durdurmuş ve doğruca Mevlevihane denen yere götürerek karantina altına aldırılmıştır. Birkaç gece karantina altında kaldıktan sonra, babasının doktora bir sarı lira rüşvet vermesi sonucu serbest bırakılmışlardır. Sonrasında babasının Selanik'in Kule Kahveleri civarında kiraladığı üç katlı eve geçmişlerdir.³¹

24 Balkan Savaşı'nda takım subaylığı görevinde bulunmuştur.

25 Gökçen, *a.g.e.*, s.6-7. Ayrıca şu yazarlar da Gökçen'i doğrulamakta, Selanik ve Serez bölgesindeki Müslümanların göç etmelerinin zorunlu olduğuna dikkati çekmektedir. Evangelia Balta ve Soner AYTEK ALPAN, "Küçük Asya Felaketi'nden Sonra Serez'de Mülteci İskânı", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 239, Kasım 2013, s.20-21; Aydın, *a.g.m.*, ss.95-98.

26 Gökçen, *a.g.e.*, ss.6-7. Ayrıca Serez-Selanik'in arası yaklaşık 90 km'dir. Aydın, *a.g.m.*, ss.87, 97.

27 Gökçen, *a.g.e.*, s.10.

28 *A.g.e.*, s.9.

29 Serez'in güneybatısında Serez'e yakın bir köprüdür.

30 *A.g.e.* ss.6-7. Ayrıca Gökçen, Güvezne, Lahna köyü ve Orlak Köprüsü güzergâhından Selanik'e gittiklerini belirtmesine karşın; Sefer Güvenç'in eserinde, Serez ile Selanik arasındaki bu yol, Orlak Köprüsü, Lahna ve Güvezne köyü olarak sıralanmaktadır. Sefer Güvenç (Derleme), "*Mübadale Öncesi ve Sonrası Eski ve Yeni Adları ile Kuzey Yunanistan Yer Adları Atlası*", Lozan Mübadilleri Vakfı, İstanbul, 2010, ss.40-41.

31 Gökçen, *a.g.e.*, s.7-9. Aydın'da Gökçen'i doğrulayarak, Selanik'e gelen muhacirlerin Mevlevihane denen yerde kolera nedeniyle karantinaya alındığını belirtir. Aydın, *a.g.m.*, s.97.

Gökçen, Zihni eniştesiyle birlikte babasının pasaport işlemlerini halletmeye gittiği bir günde, Selanik'in çarşılarına ve Vardar Kapı civarına gitmişlerdir. Orada askerlerin nişan alıp da vuramadıkları hedefleri eniştesinin vurması üzerine, Yunan askerlerinin derhal eniştesinin etrafını sararak: "*Sen çetesin vre!*" diyerek eniştesini tartakladıklarını, kendisinin ağlamaya başlaması üzerine eniştesini serbest bıraktıktan sonra oradan uzaklaştıklarını yazmaktadır. Gökçen, "*O çünkü korkuyu hiç unutmadığımı*" belirtmektedir.

Gökçen'in, eniştesiyle birlikte Selanik'te gezerken, denizin üzerinde dökülmüş peksimetler dikkatini çekmiştir. Konuyu etraftakilere sorduklarında, Osmanlı ordusunun düşmanın eline geçmemesi için peksimetleri denize döktüğünü öğrenmişlerdir.³² Gökçen, "*Atamızın doğduğu Selanik, aklımdan hiç çıkmadı*" diye belirtmektedir.³³

Gökçen, Selanik'in Kule Kahveleri'ndeki bir hatırasını şöyle anlatmaktadır: "*Selanik'te Kule Kahveleri'nde oturduğumuz evde pencereden dışarısını seyrederken, siyah şalvarlı, başlarında sünnet takkesi gibi bir serpuş ve bellerinde beyaz çizgili kuşağı ve tabancası bulunan iki jandarma bir çocuğu yakaladıkları gibi öyle fena dövdüler ki. Yerden yere yuvarladıkları o çocuk, ne kabahat yapmış ki dövdüler? Çocuğa sorduğumda, bir lokma ekmek parası istediği için bu fenalığı yapmış olduklarını öğrendim, doğrusu. Bu muamele, vahşetten başka bir şey değildir. Medeniyet nerede kaldı? Medeniyeti, Yunanlılar hiçbir zaman bulamayacaktır.*"

Gökçen ve ailesi, Avrupa'nın incisi olarak nitelediği Selanik'ten bir Rus vapuruna akşamüzeri binerek hareket ederler. Sonrasında İzmir'in Urla Limanı'na gelirler. Orada bir hafta kaldıktan sonra çarklı bir körfez vapuruyla 20 Ağustos 1913'de İzmir rıhtımına çıkarlar. Babası rıhtıma çıktıktan sonra Pasaport iskelesindeki Türk bayrağını gözyaşları içinde öper.³⁴ Basmahane civarındaki Hacı Sadık Bey'in oteline yerleşirler. Orada yirmi dört saat kadar kaldıktan sonra Manisa'ya gelirler. Binbir macera ile geldikleri Manisa'da vatan hasreti içinde, yersiz, yurtsuz ve zavallı bir muhacir olarak, Manisa çarşısına yakın olan Kolcubaşı Hanı'na yerleşirler.³⁵ Burada yaşamak perişanlık oluyor diyerek daha önce Manisa'ya gelen ve Velioğlu mahallesinde kiraladığı evde oturan amcalarına giderler. Ancak maalesef amcası da onları istemez ve mecburen Kırkdamlı denilen Kayaser Mahallesi'nde bir ihtiyar kadının evini kiralarak yerleşirler.³⁶ İlerleyen günlerde babası Ahmet Hamdi Ferahi, dokuz kişilik ailesi için Niflizade Mahallesi'nde bulunan iki odalı bir yer evi tutar ve oraya taşınırlar. Ancak tuttıkları ev küf ve rutubet içindedir. Babası geçimlerini sağlamak için ufak tefek ticari işlerle meşgul olur.³⁷

32 Gökçen, a.g.e., ss.6-7.

33 A.g.e., ss.7-9.

34 A.g.e., ss.10, 33.

35 A.g.e., s.10. Adı geçen Kolcubaşı hanı günümüze kadar ulaşamamıştır.

36 A.g.e., s.10.

37 A.g.e., s.17.

Ahmet Ferahi, oğlu Gökçen'i bir sanata vermek istediğini söyler. Ancak Gökçen, babasına okumak istediğini belirtir. Babası onu dinlemez. Bekir Usta diye bilinen bir keçe ustasının yanına verir. Ustasına da “*Eti senin kemiği benim*” demesini de unutmaz. Gökçen bu işe 13-14 yaşlarında 1914 yılında bir kuruş yevmiye ile başlar ve kısa zamanda yevmiyesi altı kuruşa kadar çıkar.³⁸ O yıllar Gökçen'in ailesi için, yokluk nedeniyle çok sıkıntılı geçer.³⁹

Birinci Dünya Savaşı yıllarında 15-16 yaşlarında iken, cüsseli olması nedeniyle askere alınır. Rüştüye tahsili var diye İzmir'deki Bornova Jandarma Efradı Cedide okuluna gönderilir. Bir süre eğitim gördükten sonra, İzmir Hükümet Konağı'nın avlusunda, İzmir Alay Kumandanı olarak görev yapan Sarı Edip Efe'nin⁴⁰ emrine verilir. Sarı Efe, gelen gruba morallerini yükseltici bir nutuk çeker. Gökçen, ilkönce Kantar Karakolu'nda, sonrasında ise Pasaport Karakolu'nda görevlendirilir. Burada Yunanlıların İzmir'i işgaline kadar, asayişçi sağlama görevinde bulunur.⁴¹

Mehmet Lütfullah Gökçen'in Anılarında Manisa'nın İşgal Günleri

Mehmet Lütfullah Gökçen, 1919 yılının 15 Mayıs'ından sonra bir ara, Manisa'nın işgaline yakın, Manisa'da Parti Pehlivan⁴² tarafından kurulan, Kuva-yı Milliye örgütüne katılmak ister. Ancak Gökçen'in daha önceki askerlik görevi nedeniyle Yunanlılar tarafından evi basılır ve Merkez Karakolu'na kapatılır. Manisa'yı işgal eden Yunan Ordusu'nun kurmay subaylarından birisi, babasının Serez'de Rum Mektebi'nde Türkçe hocalığı yaptığı yıllarda öğrencisi olması nedeniyle on beş günde bir imza vermek koşuluyla salıverilir. Böylece sürgüne gönderilmekten ya da kurşuna dizilmekten kurtulur. Bu nedenle Parti

38 A.g.e., s.11.

39 A.g.e., s.10.

40 Çerkez Edip Bey, emekli jandarma yüzbaşısıdır. İstiklal Mücadelesi'nde Çerkez Ethem kuvvetlerine katıldı. Zaferden sonra iyi bir vaziyet elde etti. İzmir suikastı girişimine katıldığı için İstiklal Mahkemesi'nde yargılandı ve bu yargılamada suçlu bulunması nedeniyle İstiklal Mahkemesi tarafından idama mahkûm edildi. İzmir'de idam edildi. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, Mustafa Kemal 1922-1938*, C. III, Remzi Kitapevi, By. 1999, ss.255-261.

41 Gökçen, a.g.e., s.11.

42 Parti Pehlivan lakabıyla tanınır. Asıl adı Mehmet (1872-1941) Baskak'dır. Parti Pehlivan, Manisa'nın işgalinden önce, Akhisar bölgesinde Yunanlılara karşı kurulan Kuva-yı Milliye örgütüne katılır. Daha sonra Salihli cephesinde Çerkez Ethem tarafından kurulan Kuva-yı Seyyare'sinde görev alır. Kuva-yı Seyyare kuvvetlerinin içinde, Anzavur ve Yozgat Ayaklanmaları'nın bastırılmasında görev alır. Çerkez Ethem'in, TBMM'ye karşı isyanı sırasında Çerkez Ethem kuvvetleriyle birlikte, Yunanlılara teslim olmaz ve 23 Ocak 1921 tarihinde Çerkez Ethem kuvvetlerinden ayrılır. Bir süre sonra İbrahim Ethem Akıncı tarafından Demirci'de kurulan Demirci Akıncıları'na katılır. Zafere kadar, Türk Ordusu'na yararlı hizmetlerde bulunur. Zaferden sonra TBMM tarafından kırmızı şeritli İstiklal Madalyası ile onurlandırılır. Bünyamin As, “*Bir Kuva-yı Milliye: Parti Pehlivan*”, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2020, ss.11, 19, 25-35, 64-68, 69-142, 155-157.

Pehlivan'ın Kuva-yı Milliyesine katılamaz. Yine de esaretten kurtulacaklarına olan inancını ifade eder.⁴³

Bir gün iki vatandaşımızın kollarının ve bacaklarının lime lime kesilerek feci bir şekilde katledilmiş cesetlerini Hatuniye Camisi'nde görür. Gökçen bu kişilerin, Gediz Nehri civarındaki tarlalarında karı koca, çoluk çocuğuyla yatmakta iken; birkaç yerli Rum ve Yunanlı tarafından katledildiklerini belirtmektedir. Bu kişilerin toprağa verilmeden önce dönemin Manisa Müftüsü Âlim Efendi⁴⁴ tarafından fotoğrafları çekilmiş, Yunanlıların yaptığı mezalimi göstermek için, İsviçre ve diğer dünya devletlerine gönderilmiştir.⁴⁵ Gökçen, bu dönemde ne satmaya kalksa yerli Rumlar ve Yunanlıların yağmasıyla karşılaştığını, ancak elinden bir şey gelmediğini yazmaktadır. Yapacak bir şeyi olmadığını ve yabancı bir devletin esaret zincirinden kurtulmak için Allah'a dua etmekten başka bir yolun bulunmadığını ifade eder.⁴⁶ O günlerde Gökçen, bir miktar umutsuzdur.

Manisa Yangını

Mehmet Lütfullah Gökçen anılarında, Manisa Yangını ve sonrasını şöyle anlatmaktadır: *"Manisa'nın, Çerkez Ethem ve Rumlar ile Yunanlılar tarafından yakılıp yıkılması, 5-6 Eylül 1922 tarihindedir.⁴⁷ 5-6 Eylül gecesi Manisa'nın ilk yangını Hüsvrev Ağa Camii civarında çıktı. Sonrasında çarşıda ve diğer yerlerde yangın başlamış oldu. Yangın çıktığı zaman öyle bir fırtına çıktı ki, bu fırtına, yangını şehrin batısından aldı, Manisa'nın çarşısı, Dilşikar, Alaybey ve Niflizade Mahallelerine taşıdı. Yangının*

43 Gökçen, a.g.e., s.12.

44 Ahmet Âlim İrmak (1874-1930), Manisa'nın işgalinden önce Yunan işgaline karşı çıkan, Cemiyet-i İslamiye'nin başkanıdır. Manisa'da, Yunanlıların yaptığı zulüm ve mezalimleri belgelemiş ve bunları İtilaf Devletleri temsilciliğine göndermiştir. Bu çalışmaları ile Manisa'daki mezalimi kamuoyuna duyurmuştur. İşgale karşı tutumu nedeniyle Yunan makamları tarafından Manisa'dan sürgün edilmiştir. Müftü Âlim Efendi, gizlice Manisa'yı terk ederek İstanbul'a gitmiş sonrasında da Akhisar'a gelerek, Akhisar Kuva-yı Milliyesine katılmıştır. Üçüncü ve Beşinci Balıkesir Kongresi'ne, Akhisar delegesi olarak katılmış ve bu kongrelere yönetici olarak seçilmiştir. Damat Ferit Paşa'nın Kuva-yı Milliyecileri asi ilan ettiği fetvaya karşı, bunu reddeden ve Kuva-yı Milliye'yi meşru kılan Ankara Fetvası'na imza koyanlar arasındadır. Zaferden sonra tekrar Manisa Müftüsü olarak görev yapmıştır. Millî Mücadele'deki faaliyetleri nedeniyle TBMM tarafından, beyaz şeritli İstiklal Madalyası verilmiştir. Nejet Bilgi, *İstiklal Yolunda Bestekâr Bir Müftü Ahmet Âlim Efendi*, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa, 2008, ss. 42-43, 94-99, 132-135, 145-153, 163-167, 265-267.

45 Gökçen, a.g.e., s.13. Gökçen, katledilenlerin karı koca olduğunu söylemesine karşın, aşağıdaki kaynaklarda iki erkeğin katledildiği belirtilmektedir. Köklü, a.g.e., s.53; Kadir Mısıroğlu, *Yunan Mezalimi (Türkün Siyah Kitabı)*, Sebül Yayınları, İstanbul, 1969, s.215; Bilgi, a.g.e., s.127. Ayrıca, Yunanlıların yaptığı katliamları yerinde görmek için Manisa'ya gönderilen İtalyan Tabip Teğmen Enea Burunetti ve Asteğmen Mario Pasetti, Manisa Müftüsü Âlim Efendi ile görüştiklerini ve müftü ile birlikte cesetleri fotoğraflamak için hükümet konağının yanındaki camiye gittiklerinde, beş altı gün önce öldürülmüş iki erkek cesedini gördüklerini belirtirler. Mevlüt Çelebi, "İtalyan Belgelerine Göre Saruhan Sancağı'nda Yunan İşgali" *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXXI, Sayı: 1, 2016, ss.118-121.

46 Gökçen, a.g.e., s.13.

47 Gökçen, a.g.e.,s.18.

Niflizada Mahallesindeki evimize doğru gelmekte olduğunu görünce, torbalarımıza biraz yiyecek alarak evimizin dağa olan cihetinden dağ kısmına doğru hareket etmek üzere iken yangından sıkışmış bir Çerkez⁴⁸ süvarisinin gelmekte olduğunu gören Ali Eniştem, o süvarinin önünü kesti, onu itlafetti ve bir ara ortadan kayboldu.”⁴⁹ Gökçen bu serserilerle savaşmak istediğini, babasına söyler. Gökçen, babasının, “*Senin silahın yok ki bırakayım. Silah bulduğumuz zaman gene de dövüşmeye gidersin, dediği vakit gözyaşlarına boğuldum. Çoluk çocuk arkamızdan atılan kurşun yağmuru altında Spil Dağı'nın*⁵⁰ zirvesine ulaşabildik.”⁵¹ Böylece Manisa Dağı'na çıkmışlar ve o geceyi fundalıklar arasında geçirmişlerdir.⁵² Doğudan batıya uzanan Manisa'nın dörtte üçü, Rumlar ve Çerkez Ethem çeteleri tarafından yakılmıştır. Manisa halkının başını sokacağı bir yuvası bile kalmamış ve her yer, yerle bir olmuştur.⁵³

Manisa Yangını ile ilgili Gökçen'in anlattıkları çok sınırlıdır ancak yangın başka kaynaklara da yansımıştır.

7 Eylül 1922'de İtalyan Konsolosu Kont Carlo Senni, İstanbul Büyükelçiliğine gönderdiği telgrafta, Salihli, Turgutlu ve Manisa ile buralara bağlı bütün köylerin, İzmir'e doğru kaçan Yunanlılar tarafından yakıldığını belirtmiştir.⁵⁴

48 Gökçen anılarının dört farklı yerinde, Manisa'nın yakılması olayında Çerkez Ethem ve adamlarının bulunduğunu belirtmektedir. Gökçen, *a.g.e.*, ss.17, 18, 23, 29. Kamil Su da Yunanlılarla birlikte Ethem'in de birliklerinin geri çekildiğini belirtir. Su, *a.g.e.*, ss.60-61. Ayrıca 5 Eylül 1922 tarihinde Salihli'de Yunan ordusunun Türk ordusuna karşı çarpışmasına, Çerkez Ethem ve adamlarının katılmıştır. Şaduman Halıcı, *Ethem*, E Yayınları, İstanbul, 2016, ss.314-316; Abdurrahman Özgen, *Milli Mücadelede Türk Akıncıları*, Baysan Yayınları, İstanbul, 1982, s.153; Turgutlu'nun yakılmasında, Niyazi Dinçsoy ve Pelin Böke de, Çerkez Ethem ve adamlarının görev aldığı belirtirler. Mustafa Niyazi Dinçsoy, *Yöremizin Tarihinde Turgutlu'nun Dramı ve Mustafa Kemal Atatürk*, Manisa Turgutlu İlçe Halk Kütüphanesi, demirbaş, tasnif, 12651 956. 2. byy. , bty. ss.351-353; Pelin Böke, *İzmir 1919-1922, Tanıklıklar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2006, ss.170-173. Bütün bu bilgilere karşın Mc Carthy, Milli Mücadele'de Çerkezler ile ilgili daha kapsamlı bir bilgi vermektedir. Mc Carthy, Çerkezlerin bir kısmının Yunanlılarla birlikte davrandığını, önemli bir kısmının da Yunan işgaline karşı, Türklerle birlikte hareket ettiğine vurgu yapmaktadır. Justin Mc Carthy, *Ölüm ve Sürgün*, (Çev: Bilge Umar) İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1998, ss.321-322.

49 Gökçen, *a.g.e.*, s.18.

50 Dağın gerçekte kullanılan ismi Manisa Dağı'dır. Spil Dağı sonradan kullanılmaya başlanmıştır.

51 Gökçen, *a.g.e.*, s.18.

52 Gökçen, *a.g.e.*, s.18. Şu yazarlarda Gökçen'in anlattıklarını teyit etmektedir. Bkz. M. Nuri Yörükoğlu, *Manisa Yangını Triumvira Müsellese yahut Üç günlük Tahrip Altı Asırlık Bir İmar*, Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk-Tarih ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Manisa, 2002, ss.122-131; Leyla Neyzi, “*Ben Kimim*” *Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik*, (Çev: Hande Özkan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss.86-97; Hakkı Avan, *Onların Hikâyesi*, Manisa Kültür Sanat Kurumu Yayını, Emek Matbaacılık, Manisa 2005, ss.122-125; Oğuz Gökmen, *Diplomasi*, Yamaç Ofset, İstanbul 2006, ss.20-24; Prof. Dr. Fethi Serter *Hayatı ve Eserleri*, Hazırlayanlar: Dr. Eren Akçiçek ve Dr. Mehmet Karayaman, İzmir 2010, ss.84-89; Kansu Şarman, “*Manisa'da Yangın Müfrezeleri*”, *Popüler Tarih*, Sayı: 44, Nisan 2004, ss.14-15.

53 Gökçen, *a.g.e.*, s.23. Şu kaynaklarda Gökçen'i doğrulamaktadır. Köklü, *a.g.e.*, s.104-108; Su, *a.g.e.*, s.71; Bilgi, *a.g.e.*, s.27; Metin Ayışığı, *Belgelerin Işığında Milli Mücadele Tarihimiz*, Özal Matbaası, İstanbul 2002, s.339; Mc Carthy, *a.g.e.*, s.324.

54 Çelebi, *a.g.m.*, s.122-124.

Manisa'yı işgalden kurtaran General Seyfettin Çalbatur, 8 Eylül 1922 günü hatıraları ise şöyledir: Yunanlıların Türk köylerini kâmilten yaktığını, fakat boşalttıkları Hristiyan köylerinin olduğu gibi durduğunu, Yunanlıların geri çekilirken yangın müfrezeleri, yıkmak ve yok etmek için tahrip müfrezeleri ve öldürme müfrezeleri teşkil ettiğini belirtir. Öncü alaylarının düşmanın makineli tüfekleri ve piyade ateşleri ile karşılandığını, düşmanın bu önleme faaliyetinden yararlanarak, şehrin ayakta kalan diğer binalarını da ateşe verdiği dikkati çeker. Yunanlılarla sokak çarpışmalarından sonra, şehre girebildiklerinde, yangının korkunç gürültüsüne, karışan kadınların acı feryatlarına, yerlerde öldürülmüş insan cesetlerine şahit olduğunu ifade etmektedir.⁵⁵

Manisa'yı alevler içinde görenlerden birisi de Cemal Tollu'dur. Tollu, üç günden beri yanan Manisa'ya ne kimsenin girebildiğini ne de çıkabildiğini, vazifesi gereği alev ve duman içinde kavrulan Manisa'nın kenar mahallesinden geçerken arkadan ateş edildiğini, bu durumu alayı için tehlike görmediği için İzmir'e doğru yoluna devam ettiğini ve dağlarda bekleyen Manisa halkının endişeli olduğunu belirtmektedir.⁵⁶

Yunanlıların Anadolu'dan çekilmesinden sonra bölgeyi gezen Fransız devlet adamı Franklin Bouillon, Paris'te Le Matin gazetesine, Yunan mezalimi hakkında şöyle bir beyanatta; Anadolu'da Yunanlıların her şeyi yakıp yıkarak yerle bir etmiş olduğunu, yalnız Manisa'da on bir bin evden, on bini yakıldığını, bu yangını gözleriyle gören Fransız vatandaşı olan pek çok kişiye sorduğunu, bunların söylediklerinin, dehşet ve korkunç olduğunu, Yunan subaylarının bizzat yangını planlayıp hazırladıklarını ve "*Buraya biraz daha petrol dökünüz! Burayı yakmayı unutmayınız!*" gibi emirleri kulaklarıyla duyduklarını belirtmiştir.⁵⁷

Franklin Bouillon'un demecine konu olan olaylar, Nihal Yeğinobalı'nın Cumhuriyet Çocuğu adlı eserine de yansımıştır. Buna göre, 1922 tarihinde Manisa'da Fransız rahibeler büyük bir taş binada okul, hastane ve yetimhane işletmektedir. Yangın başlayınca dağa kaçamayan, evleri yanmış ve yanmakta olan pek çok kişi, Fransız rahibelere sığınmıştır. Rahibeler de yangından kaçıp, kendilerine sığınan Türkleri binanın bodrumuna saklamışlardır. Binanın bodrum katında kadın, erkek, çoluk çocuk, genç ihtiyar pek çok kişi üst üste saklanmışlardır. Yunan askerleri defalarca, ellerinde gazlı paçavralarla kapıya dayanarak rahibelere, "*Siz burada Türk saklıyorsunuz, binayı yakacağız*" demişer ve rahibeler de "*Burası yetimhane ve hastane, etmeyin, etmeyin*" diye onlara yalvarmışlardır. Bu durum üç gün boyunca sürmüştür. Rahibeler, her defasında Yunan kundakçıları geri göndermeyi başarmışlar ve böylece pek çok Manisalının hayatını kurtarmışlardır.⁵⁸ Ayrıca Manisa'da bir Fransız papazı

55 Bedriye Aksakal, *Anılarda Manisa*, Manisa Turizm Derneği Yayını, Manisa, 1986, s.17-19.

56 "*Kurtuluş Gününde İzmir'e Giren Birliklerin İçindeydim*", *Hayat Mecmuası*, 5 Eylül 1963, s.12; Mehmet Cemal Tollu, *Talimgâh'tan Güzel Sanatlar'a (1921-1923)*, Haz. Dr. Servet Avşar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s.81.

57 Mehmet Hocoaoğlu, *Belgelerle Yunan Barbarlığı*, Berekat Yayınevi, İstanbul, 1985, s.103.

58 Nihal Yeğinobalı, *Cumhuriyet Çocuğu*, Can yayınları, İstanbul, 2014, ss.116-117.

ve iki Fransız yetkilisi de Manisalı bazı kadınları evlerinde saklayarak onların hayatlarını kurtarmıştır.⁵⁹

Manisalı Şair İlhan Berk, Manisa Yangını'na ait anılarını şöyle anlatmaktadır: “Ben çocuk olduğum dünyayı alevler içinde buldum. Bütün kent bir gömlekle dağa çıkmıştı. Askerlerimiz aşağıda düşmanla savaşıyordu... Yanan kenti bir zaman dağdan seyrettik. Bir akşam kente indiğimizde de evimizin yerinde yellere esiyordu... Kentte hala dumanlar tütüyordu.”⁶⁰

1922 yılı Eylül ayında beş altı yaşlarında bir çocuk olan⁶¹ Oğuz Gökmen de, Manisa Yangını'nı şu şekilde anlatmaktadır: “...Hatırlıyorum olayları. Sadece kadınlardan, çocuklardan birçok yaşlı ihtiyarlardan oluşan bir kabile ile Mevlevihaneye doğru çıkarken uzaktan Yunan askerlerine rastladık, rast gele üzerimize ateş açtılar, vurulan yaralananlar oldu, hemen yakındaki eve sığındık, kapılar içeriden sürgünlendi, eczacı olan dayımın karısı yengemin herhalde bir kolaylığı ve alışkanlığı vardı ki, tentürdiyotla, sirkeye bastırılmış pamuk ve bezlerle yaralananların kanlarını temizlemeye çalıştı durdu idi. Yunan askerlerinin saklandığımız evin etrafına gaz yağı dökerek evi ateşe verdiklerini neden sonra fark edebildik. Alevler arasında evden çıktığımızda sonuncu Yunan askerini kaçarken uzaktan gördük, hem kaçıyorlar hem de rastladıkları evleri ateşe vermeye çalışıyorlardı. Manisa Dağı'nda Sultan Yaylası'nda tam iki gece geçirdik. Bu iki gün içinde Manisa yandı, kül oldu. Dağda iki geceyi yanmakta olan Manisa'dan yükselen alevlerin ışığında birbirimize sarılarak geçirdiğimizi hatırlıyorum.”⁶²

Yavuz Gökmen şehirden Yunan askerlerinin tamamen kaçtığı haberini aldıktan sonra şehre indiklerini ve şehrin için için yanmakta olduğunu, evlerin ve cesetlerin yanık kokularının uzun süre devam ettiğini ifade etmektedir.⁶³

Manisa yangınının önceden planlandığı Tahkikat Heyeti'nin raporunda da belirtilmektedir: “Manisa şehrinde her yerde olduğu gibi daha evvelden mürettep plan dairesinde ve Yunan Merkez Kumandanı Yagorci ile Erkan-ı Harp Reisi Filipos'un emir ve idaresi altında olmak üzere hareket eden göğüsleri kırmızı işaretli ve başları siyah kalpaklı ihrak postaları tarafından yangın ika edilmiştir. Şehir ateşe verilmezden üç gün evvel yerli Rum ve Ermeniler muhaceret etmeğe başlamış fakat Musevilerin bile son gün muhaceretine müsaade edildiği halde Müslümanların şehri terk etmeleri men olunmuştur.”⁶⁴

Kızılhaç Arşivinde, 1922 yılında Yunanlıların Batı Anadolu'dan çekilirken yakıp yıktığı İzmir, Turgutlu, Salihli, Alaşehir ve Manisa'ya ait görüntülerinin yer aldığı on dört dakikalık video görüntüsü bulunmaktadır. Bu

59 Hasan Mert, “Manisa Yangını (6-8 Eylül 1922)”, *Yüzcüncü Yılında Milli Mücadele Döneminde Manisa*, Cilt 1, Editörler: Nurettin Gülmez ve Nejdet Bilgi, Berikan Yayınevi, Ankara, 2020, s.662.

60 İlhan Berk, *Uzun Bir Adam*, Yazko, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, s.17.

61 Gökmen, *a.g.e.*, s.36.

62 Gökmen, *a.g.e.*, ss.24-25.

63 Gökmen, *a.g.e.*, ss.25-26.

64 Nejdet Bilgi, “1922 Manisa Yangını: Harik-i Hail”, *Kurtuluş*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2020, s.90

görüntülerin o zamanki adıyla Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Türk Kızılayı) tarafından çekildiği ve Kızılhaç'a gönderildiği düşünülmektedir. Çünkü Yunanlıların, Batı Anadolu'daki şehirlerde işledikleri korkunç vahşet ve mezalim, medeni dünyaya gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca görüntülerde, Yunanlıların, bu şehirleri nasıl yakıp yaktığı konusunda açıklamalar da bulunmaktadır.⁶⁵ Kızılhaç arşivindeki bu görüntüler, Yunanlıların işledikleri suçun ne kadar korkunç boyutta olduğunu göstermektedir.

Kızılhaç Arşivinden başka, Manisa Yangını'nın ne kadar korkunç boyutlarda olduğunu gösteren diğer önemli görsel ise, 11-12 Ocak 1923 tarihinde Frédéric Gadmer tarafından çekilen fotoğraflardır. Frédéric Gadmer, harabe halinde ve adeta bir enkaza dönüşmüş Manisa kentinin 63 fotoğrafını çekmiştir. Bu fotoğraflar günümüzde dijital olarak kullanıma açılmış ve Albert Kahn Koleksiyonu'nda bulunmaktadır.⁶⁶ Manisa'nın harabe halini gösteren bu fotoğraflar, Yunan Yangını'nın ve yıkımının kanıtlarıdır. Yunanlıların Manisa'da ve diğer şehirlerde kentleri planlı ve kasıtlı olarak yakıp yıkması ve insanları katletmesi olayı büyük bir insanlık suçudur.

Manisa Yangını'nın yaralarını sarmak için Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından oluşturulan İzmir ve Manisa Heyet-i İmdadiyesi (İlk Yardım Heyeti), eylül ayının ortasından itibaren çalışmalara başlayarak tıbbi ekipman, hububat ve giyim malzemesini özel memurlar aracılığıyla Manisa ve diğer yerlere sevk etmiştir. Manisa'da şiddetli yoksulluk görülmesi, erzak tedarikinde güçlük çekilmesi nedeniyle, çamaşır dağıtımından ve sağlık teşkilatı kurulmasından önce, un dağıtımı yapılmış; ardından da ahaliye çamaşır dağıtımı yapıp, sağlık hizmetleri verilmeye başlanmıştır.⁶⁷

Nusret Köklü ve Oğuz Gökmen, çocukluklarında Manisa'da büyüklerin bir olayı anlatacakları zaman yangından önce veya yangından sonra diye söze başladıklarına dikkati çekmekte⁶⁸ ve Nusret Köklü yangının Manisa ve Manisalıları için bir sıfır noktası teşkil ettiğini belirtmektedir.⁶⁹

Nejdet Bilgi, 1922'de Manisa'yı küle çeviren yangına resmi kayıtlarda "Harik-i Hâil" yani "Korkunç Yangın" olarak isimlendirildiğine dikkati çekmektedir.⁷⁰ Yangından sonra Manisa'da taş üstünde taş kalmamış, şehir harabeye dönmüştür. Üç bin beş yüz kişi yanarak, sekiz yüz elli beş kişi kurşunlanarak, öldürüldüğü söylenmektedir. Şehirde zorla kaçırılan kadın ve kızların sayısı bilinmemektedir.⁷¹ Manisa'da maddi kayıp da büyük olmuştur.

65 Görüntüler Kızılhaç Arşivine uzantısı verilen adresten görüntülere ulaşılabilir. <https://aocrarchives.icr.org/Film/5436> (17.02.2021 tarihinde erişilmiştir.)

66 <http://collections.albert-kahn.hauts-de-seine.fr/> (17.02.2021 tarihinde erişilmiştir.)

67 Mert, *a.g.m.*, ss.665-668.

68 H. Nusret Köklü, *Ömrümün Kısa Öyküsü*, Haz. Nejdet Bilgi, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa, 2008, s.5

69 Köklü, *a.g.e.*, s.5

70 Köklü, *İşgalden Kurtuluşa*, s.107; Mert, *a.g.m.*, ss.665-668.

71 Köklü, *a.g.e.*, s. 106.

10700 ev, 13 camii, 2728 dükkân, 19 han, 26 bağ kulesi, 3 fabrika, 5 çiftlik yanmıştır. Köylerde yakılan evlerin sayısı ise 1740 adettir. Ege'nin en zengin ve en büyük şehirlerinden olan Manisa'da binlerce dükkân, ticaret deposu ve mağazalar, kısacası maddi varlığı yok olmuştur. O günün değer ölçülerine göre yangının zarar ve ziyanı elli milyon liranın üzerindedir.⁷²

Mehmet Lütfullah Gökçen'in Anılarında Manisa'nın Kurtuluş Günleri

Mehmet Lütfullah Gökçen, elinde silahı olanlardan silah alıp, Manisa'ya savaşmaya gitmek ister. Ancak kimseden silah alamaz. Ertesi günü dayanamaz ve annesi babasının sözlerini tutmayarak, dağdan aşağı inmiş ve top kale istikametine gelince, şimdiki Doğu Kışla'nın bulunduğu istikamette 8 Eylül günü, saat sekiz dokuz sıralarında kahraman Türk süvarileri şehre girmeye başlayınca cesareti artmıştır. Evlerinin bulunduğu yere geldiğinde, evlerinin tamamen yanmış olduğunu ve bir iğnenin bile kalmamış olduğunu görmüştür.⁷³

Yunanlı ve Rumlardan oluşmuş bir grup, o zaman sadece duvarları yapılmış olan Manisa'nın şimdiki Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hastanesi'nin taş duvarlı pencerelerinden, yayılım ateşi açarlar. Açılan ateş sonucu iki Türk askeri orada, üçüncü asker demiryolunun arasında ve dördüncü asker de demiryoluna yakın bir yerinde şehit düşer. Buradaki çatışmada duvarların arkasına saklanmış Yunan askerlerinin açtığı ateş sonucu öncü süvariler şehit edilmiştir.⁷⁴

Bir süre sonra şehir işgalden kurtarılmıştır. Manisa işgalden kurtulunca minarelerden selalar okunmuş ve kurtuluş müjdesi bu yolla verilmiştir.

Türk Ordusu Manisa'ya girdiğinde Manisa yangını devam etmekte ve her tarafta dumanlar tütmektedir. Yaşadıkları, Gökçen'e: *"Bu vatanın kıymetini bilin aziz vatandaşlarım,"*⁷⁵ diye öğüt vermeye yönlendirmiştir.

Yunanlıların son kafilesi, Çerkez Ethem ile avanesi ve Yunanlıların rehin olarak götürdüğü Manisalı bazı Türkler, dört lokomotifli bir trenle taşınmıştır. Trenin henüz hareket ettiği sırada, beş kişilik bir Türk ekibi tarafından trene ateş açılmış, onların ateşine Yunanlılar trenden inerek karşılık vermiş ve Türk ekibi geri çekilmek zorunda kalmıştır. Yunanlılar, yüzlerce, binlerce kişinin bulunduğu bu tren ile İzmir'e doğru gitmişlerdir.⁷⁶ Rumlar, Manisa'dan kaçarken Rum mahallelerini yakmamışlardır.⁷⁷

72 Köklü, *a.g.e.*, s. 108; Su, *a.g.e.*, s.71; Bilgi, *a.g.e.*, s.27; Ayışığı, *a.g.e.*, s.339; Mc Carthy, Bilgi, *a.g.e.*, s.324.

73 Gökçen, *a.g.e.*, s.18.

74 Gökçen, *a.g.e.*, s.15. Ayrıca Gökçen anılarının 18. sayfasında, ordumuzun Manisa'ya girerken beş şehit verdiğini belirtir.

75 Gökçen, *a.g.e.*, s.18.

76 *A.g.e.*, s.29.

77 *A.g.e.*, s.15.

Gökçen daha sonra Merkez Karakoluna gider ve orada toz toprak içinde olan Türk süvarileri ile kucaklaşır.⁷⁸ Gökçen şehirde gönüllü olarak oluşturulan, huzur ve asayiş sağlamak çalışmalarında görev alır. Kendisine verilen silah ve fişekleri kuşanarak bağ bahçe aralarını, kulelerini arama, tarama ve döküntü Rum ve Yunan askerlerini imha etme görevine koyulur.⁷⁹ Gökçen, arama tarama esnasında Mebus Osman Bey'in bağ damının yakınındaki bir hendeğin içinde bir Türk kadınının çıplak ve sekiz on mermi atılarak, memeleri kesilmiş bir şekilde öldürülmüş olduğunu görür.⁸⁰

9 Eylül 1922 tarihinde hava bulutlu ve pusludur. Manisa halkının evleri yanmıştır. Yanan insan cesetlerinin fena kokuları sürmektedir. Ortalıkta ne gaz ne tuz ne de bir lokma ekmek vardır. Köylerde bulunan insanlar, arabalarla ekmek yiyecek getirmekte ve Manisa'da halka dağıtmaktadır. Kış yaklaşmakta olduğu için insanlar nerede boş bir ev buluyor ise oraya yerleşir. Gökçen'in ailesi de Saray Mahallesi'ndeki bir Rum evini mesken tutar. Gökçen, asayiş görevindeyken öncelikle Romanya'ya ait olduğu bilinen bir gaz deposunun kilidini kırarak evvela askeriyeye, sonra da halka gaz dağıtımını yaptırır.⁸¹

Bir süre sonra asayiş için doğruca Horozköy'e gider. Arkadaşlarıyla orada, kilisenin yakınındaki içi eşya dolu bir evde Yunanlı ve Rum olduğu ihbarı alır. Derhal evin kilidini mavzerle kırarak içeriye girer. İçeride kimse olmadığını görünce evdeki eşyaları yağma edip, halka taksim ettirir. Kendisine de bir şilte düşer. Horozköy'den dönerken, oranın yakınlarında bulunan istasyonda duran vagona, tuz olduğunu öğrenince, vagonun kilidini kırarak içinde bulunan tuzu, etraftaki halka taksim ettirir. Bu olayı gören bir vatandaş Gökçen'e: "*Yahu çavuş sen ne yaptın? Bu vagon ve demiryolu Fransızlarındır*" deyince, hemen o sözleri söyleyeni susturur ve gereken dersi verir.

Gökçen, kan ve barut kokuları içindeki Manisa'ya döner. Merkez Karakolu'na vardıktan sonra, Malta semtinde açılan yeni karakolda görevlendirilir. Vazifesine burada devam eder.⁸² Gökçen, vazifesini yaparken, Manisa'nın her tarafını yağın dumanları kaplamaya devam eder.⁸³

Gökçen, Malta Karakolundaki görevi sırasında, Aynı Dede (Ayn-ı Ali) mezarlığı civarında saklanan Rum ve Yunanlıların, Ayn-ı Ali bitişiğindeki evlerden tehditle ekmek ve yemek istedikleri ihbarını alır. Geceleyin karakolda

78 Gökçen, *a.g.e.*, ss.18, 29-30. Ayrıca, Manisa'nın işgalden kurtarılmasında önemli rolü olan 1'inci Süvari Tümen Kumandanı Mürsel Paşa, şehirde huzur ve güvenliği sağlamak için daha önce resmi işlerde görev almış kişilerin hemen müracaat etmesi için tellallar çıkarır. Şehirde huzur ve güvenliğin sağlanması için devriyeler tertip ederek asayiş sağlar. Köklü, *a.g.e.*, s.104.

79 Gökçen, *a.g.e.*, ss.18, 29-30.

80 *A.g.e.*, ss.15, 29-30. Yunanlılar Anadolu'yu, işgal ederken yaptıkları mezalimi geri çekilirken de yapmışlardır. Türklere harap edilmiş bir vatan bırakmak için fırsat bulabildikleri her yeri yakmışlardır. Mc Carthy, *a.g.e.*, ss.325-326; Herkül Milas, *Göç* (Çev: Damla Demiröz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.56; Çelebi, *a.g.m.*, ss.122-124.

81 Gökçen, *a.g.e.*, s.19.

82 Gökçen, *a.g.e.*, ss.19-20.

83 *A.g.e.*, s.23.

görevli diğer arkadaşları ile mezarlığın etrafını sarar. Göz gözü görmediği halde bu kaçakları aramaya koyulurlar. Ancak hiçbir ize rastlayamazlar.⁸⁴

Ele geçirilen Yunanlı esirler Manisa'ya ve daha içerideki yerlere sevk edilmeye başlanır. Yerli Rum esirleri, utançlarından ve bilhassa ölüm korkusundan Türklerin yüzüne dahi bakmaktan çekinirler. Bunların içinde Manisa yangını ile alakalı olan on yedi yerli Rum, eski belediye binası önünde Manisa'nın askeri idare heyetinin verdiği kararlar gereğince idam edilir. Bunlardan başka Rumlar da kurşuna dizilir. Gökçen Rumlar için, "Kendileri etti, kendileri buldu" diye yazar.⁸⁵

Vatana ihanet suçundan dört Rum tutuklu, İzmir'e götürülmek üzere Gökçen'e ve bir grup arkadaşına teslim edilir. Gökçen ve arkadaşları bu dört tutukluyu, Manisa istasyonundan İzmir'e, oradan da Sarı Kışla'ya⁸⁶ götürürler. Ancak tutukluları Sarı Kışla'daki görevliler, aynı gün teslim almayınca Büyük Salemçioğlu Hanı'nda sabahlayıp, ancak ertesi günü teslim edebilirler.⁸⁷

Mehmet Lütfullah Gökçen'in Zaferden Sonraki Günleri

Mehmet Lütfullah Gökçen, Manisa'daki gönüllü asayiş vazifesini tamamladıktan sonra kendi işiyle gücüyle meşgul olurken, 27 Şubat 1923 tarihinde askere alınır ve Ankara Sanayi Taburuna sevk edilir. Manisa'dan Alaşehir'e kadar trenle giderler. Elvanlar köprüsünün Yunanlılar tarafından havaya uçurulması nedeni ile tünellerden Elvanlar tarafına geçerler. Ankara'ya giderken yol boyunca Yunan ordusunun kaçarken bıraktıkları topların, mühimmatların ortalığa saçılmış olduğunu anlatır.

Afyon'a ulaştıklarında bir hafta kadar camilerde kalırlar. Sonra Eskişehir'e oradan da Ankara'ya ulaşırlar. O zamanlar soğuk ve çamurdan geçilmez bir Ankara ile karşılaşılır ve Ankara'da sadece Karaoğlan Çarşısı mevcuttur.⁸⁸ Ankara Sanayi Taburu'ndan sonra askerlik görevini İstanbul Transit (nakliye) Ambarlarında tamamlar. Ankara'da olduğu bir zamanda ameliyat olur. Ankara'da yattığı hastanede, Milli Mücadele'de yaralanan Yunan generaller⁸⁹ ile yan yana kalır. Parasız kalır. Bu sürede Yunan generallerinin yemediği yemekleri yiyerek hayatta kaldığını belirtir.⁹⁰

84 A.g.e., s.23.

85 A.g.e., ss.19-20; Köklü, Gökçen'i doğrulamaktadır. Köklü, İzmir'den Manisa'ya 2500 kişiden ibaret esir kafesi getirildiğini, bunlardan Manisa'nın yakılmasıyla alakalı olanların, askeri mahkemede yargılandıktan sonra 25 kişi kadarının suçlu bulunduğunu ve belediye önünde idam edildiğini ifade eder. Köklü, a.g.e., ss.112-115.

86 İzmir Hükümet Konağı bu dönemde "Sarı Kışla" olarak bilinir.

87 Gökçen, a.g.e., s.20.

88 A.g.e., ss.23-24.

89 Gökçen'in bahsettiği bu kişiler, Büyük Taarruz'da yaralanan üst düzey Yunan subayları olabilir.

90 A.g.e., s.21: Bu cümlede verilen bilgiler kuşkuyla görünmektedir. Çünkü esir ve yaralı Yunan generallerine yemek verilirken Türk devletinin kendi askerini aç bırakması anlaşılabilir bir durum değildir.

Gökçen, Birinci Dünya Savaşı'ndaki vazifesinin askerlikten sayılması⁹¹ nedeniyle 11 Haziran 1924 tarihinde terhis olur ve Manisa'ya gelir.⁹²

Mehmet Lütfullah Gökçen, 1925 yılında Ramize (Eral) Hanım ile nişanlanır ve 1926 yılında da evlenir. 1927 yılında İrfan adında oğlu olur. Daha sonra Perihan ve Türkan adında iki kızı olur. Kızı Perihan, Şefik Akkum ile Oğlu İrfan Ayşe Hanım ile kızı Türkan da Yozgatlı başçavuş Mustafa Ünsal ile evlenir. Oğlu İrfan'ın, Ufuk, Şafak ve Özlem, kızı Perihan'ın Şenay, Şenol ve Varol, diğer kızı Türkan'ın ise Yaşar Gökhan ve Ali Hakan adında olmak üzere toplam sekiz torunu olur.⁹³ Mehmet Lütfullah Gökçen, 29 Ocak 1980 yılında⁹⁴, seksen yaşında vefat eder.

Mehmet Lütfullah Gökçen'in Anılarında Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir Konuşması

Mehmet Lütfullah Gökçen, İzmir'de olduğu bir zamanda, Gazi Mustafa Kemal'in 1922 yılının Ekim veya Kasım ayı olarak tarihlendirdiği bir konuşmasına tanık olur.⁹⁵ Yazının başlangıcında; *"Esaretten kurtarıp hür milletler camiası arasında mevki sahibi yapan Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin İzmir Hükümet Konağı balkonundan halka hitabesi"* diye bir sunuş yazısı bulunmaktadır.

Gazi'nin İzmir Hükümet Konağı'ndaki konuşması sırasında halk çok kalabalık ve coşkuludur. *"Yaşa, Varol"* sedaları yükselmektedir. Gazi'nin konuşması sırasında Gökçen'in Serez'den eniştesi Sait Bey'in biraderi Yüzbaşı Saderettin'in⁹⁶ de inzibat vazifesi yaptığını görür ve ona izdihamı önleme konusunda yardımcı olur. Merasim bittikten sonra, Yunanlıların kaçarken yaktıkları, fuar alanının bulunduğu yerleri (o zaman Frenk Mahallesi olarak adlandırılan) gezip dolaşır ve oraların tamamen yanmış olduğunu görür. Daha sonra Gökçen, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ikinci kordonda büyük bir mağazada halka hitap edeceği haberini alınca, kalabalık arasına katılıp oraya ulaşır. Gazi'nin yanında, o zaman muhafızı olan Topal Osman⁹⁷ da maiyetiyle

91 A.g.e., s.26.

92 A.g.e., ss.21,23.

93 Gökçen, a.g.e., s.35.

94 Ali Hakan Ünsal'ın alt-üst soy bilgisi.

95 Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşması onun söylev ve demeçlerinde yer almamaktadır. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 5. Baskı, Ankara, 1997. Diğer taraftan bu tarihte Gazi Paşa'nın konuşma yapması pek mümkün değildir. Bu konuşmanın tarihi, eylül ayının sonları olmalıdır. Çünkü Gazi Paşa 29 Eylül 1922 tarihinde İzmir'den ayrılmış, 2 Ekim 1922 tarihinde Ankara'ya ulaşmıştır. Tekrar İzmir'e gelmesi ise 23 Ocak 1923 tarihindedir. Ahmet Gürel ve Eren Akççek, *Uşakizade Köşkü'nden Çankaya Köşkü'ne Latife Mustafa Kemal*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s.60-61,83.

96 Sadrettin olabilir.

97 Mustafa Kemal Paşa'nın muhafız kıtası komutanı olarak tanınmaktadır. I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de yararlılıklar göstermiştir. Fahrettin Çiloğlu, *Kurtuluş Savaşı Sözlüğü*, Doğan Kitap, İstanbul, 1999, s.217.

bulunmaktadır. Gazi Paşa şunları söyler: “Aziz ve pek muhterem Türk Milleti, artık vatanımızı düşman istilasından kurtarmıştır. Kılıçlarımızı kınlarına koyup, bu vatanın selamet ve geleceği bakımından sanat ve tarım alanlarında çok çalışmamız gerekmektedir. Her kim ne gibi sanat sahibi ise parmaklarını kaldırıp sarih adreslerini ve sanatının cinsini bildirmelerini rica ederim,” demek suretiyle orada birçok sanat erbabının isim ve hüviyetleri tespit edildikten sonra konuşması sona ermiştir.⁹⁸

Sonuç

Mehmet Lütfullah Gökçen’in Anıları, bir Türk insanının yaşadıklarını, gördüklerini ve duygularını, dilinin döndüğü kadar ve bütün temizliğiyle yazıya dökmesinden ibarettir. Balkanlarda başlayan, Yunan ve Bulgar zulmünden kaçarak Anadolu’ya sığınan bir ailenin başından geçenlerin, çektiği sıkıntıların, göç yolunda yaşananların, göç sonrası yeni bir yerde yurt tutma, yerleşme ve kendisine yeniden bir hayat kurma çabalarının; tam yurt tuttum derken gelen Yunan işgalinin etkilerinin, Manisa Yangını’nın ve yeni bir devletin doğuşuna tanıklığın hikâyesidir.

Gökçen’in Anıları’nda; ideolojik yönlendirmelerin, birilerine düşmanlık duymanın, bir öfke patlamasının ve bir sitemin yansımalarını değil, temiz duygularla gelecek kuşaklara ders verme çabasının ve kendini anlatma denemesinin dışı vurumunu görmek mümkündür.

Gökçen’in Anıları; yerli Rumların, Ermenilerin ve Türk milleti içindeki iş birlikçilerin Yunanlılarla el ele verip Manisa Yangını’nda Manisa’ya ve Manisalılara yapılan zulmün, işkencenin ve verilen zararların yazıya dökülmüş halidir.

Anılar, şiirlerle renklendirilmiş ve bir kahramanlık hikâyesine dönüştürülmüştür.

1910-1922 yılları arasında yaşanan olaylar, 1974-1975 yıllarında yazılmıştır. Bu yüzden bazı isim ve bilgilerin yanlış veya eksik olması, bazı bilgilerin karışmış olması normal görülmelidir. Ancak olayların başrolünde olmayan bir kişi tarafından yazılmış olması dolayısıyla farklı ve önemli bir eserdir. Bu yüzden çalışma, orijinal ve önemlidir.

98 Gökçen, a.g.e., s.27.

KAYNAKÇA

I. Arşivler

Albert Kahn Arşivi, Manisa Fotoğrafları Koleksiyonu. <http://collections.albert-kahn.hauts-de-seine.fr/> (17.02.2021 tarihinde erişilmiştir.)

Ali Hakan Ünsal Özel Aile Arşivi.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) Hafız Mustafa oğlu Ahmet Hamdi'ye, ait Tasfiye Talepnamesi, Fon Kodu: 674-2075-37.

II. Kitap ve Makaleler

AKSAKAL, Bedriye, *Anılarda Manisa*, Manisa Turizm Derneği Yayını, Manisa,1986.

ATATÜRK'ÜN SÖYLEV VE DEMEÇLERİ I-III, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 5. Baskı, Ankara, 1997.

AS, Bünyamin, *Bir Kuva-yı Milliyeci: Parti Pehlivan*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2020.

AVAN, Hakkı, *Onların Hikâyesi*, Manisa Kültür Sanat Kurumu Yayını, Emek Matbaacılık, Manisa, 2005.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam, Mustafa Kemal 1922-1938*, C.III, Remzi Kitapevi, Byy, 1999.

AYDIN, H. Veli, "Balkan Savaşlarından Mübadeleye Serezli Muhacirler", *Uluslararası Mübadele Sempozyumu ve Mübadele'nin 94 Yılı Anma Etkinlikleri 30 Ocak-1 Şubat 2017, Lozan Mübadelesi Yeni Hayat Mücadelesi, Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi*, 2017.

AYIŞIĞI, Metin, *Belgelerin Işığında Milli Mücadele Tarihimiz*, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2012.

BALTA, Evangelia ve Soner Aytek Alpan, "Küçük Asya Felaketi'nden Sonra Serez'de Mülteci İskânı", *Toplumsal Tarih*, S.239, İstanbul, 2013, ss. 20-34.

BERK, İlhan, *Uzun Bir Adam*, Yazko, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,1995.

- BELGELERLE YUNAN BARBARLIĞI, Haz. Mehmet Hocaoğlu Berekat Yayınevi, İstanbul, 1985.
- BİLGİ, Nejdet, "1922 Manisa Yangını: Harîk-i Hâil", *Kurtuluş*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2020, ss.85-94
- BİLGİ, Nejdet, *İstiklal Yolunda Bestekâr Bir Müftü Ahmet Âlim Efendi*, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa, 2008.
- BÖKE, Pelin, *İzmir 1919-1922 Tanıklıklar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2006.
- ÇELEBİ, Mevlüt, "İtalyan Belgelerine Göre Saruhan Sancağı'nda Yunan İşgali", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXXI, S.1. , İzmir, 2016, ss.115-128.
- ÇİLOĞLU, Fahrettin, *Kurtuluş Savaşı Sözlüğü*, Doğan Kitap, İstanbul, 1999.
- DİNÇSOY, Mustafa Niyazi, *Yöremizin Tarihinde Turgutlu'nun Dramı ve Mustafa Kemal Atatürk*, Manisa Turgutlu İlçe Halk Kütüphanesi, demirbaş, tasnif, 12651.956.2, Byy, Bty,
- ERGÜL, Teoman, *Kurtuluş Savaşı'nda Manisa*, Genişletilmiş 2. Baskı, Kebikeç Yayınları, Ankara 2007.
- GÜREL, Ahmet ve Eren Akçiçek, *Uşakizade Köşkü'nden Çankaya Köşkü'ne Latife Mustafa Kemal*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- GÖKÇEN, Mehmet Lütfullah, *Mehmet Lütfullah Gökçen'in Anıları*, Sayfa: 1-35, (Daktilo Metin), Manisa 1974-1975.
- GÖKMEN, Oğuz, *Diplomasi*, Yamaç Ofset, İstanbul, 2006.
- GÜVENÇ, Sefer, (Derleme), *Mübadele Öncesi ve Sonrası Eski ve Yeni Adları ile Kuzey Yunanistan Yer Adları Atlası*, Lozan Mübadilleri Vakfı, İstanbul, 2010.
- HALICI, Şaduman, *Ethem*, E Yayınları, İstanbul, 2016.
- KÖKLÜ, H. Nusret, *İşgalden Kurtuluş*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998.
- KÖKLÜ, H. Nusret, *Ömrümün Kısa Öyküsü*, Haz. Nejdet Bilgi, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa, 2008.
- MC CARTHY, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, (Çev: Bilge Umar), İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1998.
- MERT, Hasan, "Manisa Yangını (6-8 Eylül 1922)", *Yüzüncü Yılında Milli Mücadele Döneminde Manisa*, C.I, Editörler: Nurettin Gülmez ve Nejdet Bilgi, Berikan Yayınevi, Ankara, 2020, ss.637-657.

- MISİROĞLU, Kadir, *Yunan Mezalimi (Türkün Siyah Kitabı)*, Sebil Yayınları, İstanbul, 1969.
- MİLAS, Herkül, *Göç* (Çev: Damla Demiröz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- NEYZİ, Leyla, “Ben Kimim” *Türkiye’de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik*, (Çev: Hande Özkan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- ÖZGEN, Abdurrahman, *Milli Mücadelede Türk Akıncıları*, Baysan Yayınları, İstanbul, 1982.
- Prof. Dr. Fethi Serter Hayatı ve Eserleri*, Hazırlayanlar: Dr. Eren Akçiçek ve Dr. Mehmet Karayaman, İzmir, 2010.
- SU, Kamil, *Manisa ve Yöresinde İşgal Acıları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.
- ŞARMAN, Kansu, “Manisa’da Yangın Müfrezeleri”, *Popüler Tarih*, S.44, 2004, ss.14-15.
- TOLLU, Cemal, “Kurtuluş Gününde İzmir’e Giren Birliklerin İçindeydim”, *Hayat Mecmuası*, 5 Eylül 1963, ss.12-13.
- TOLLU, Mehmet Cemal, *Talimğâh’tan Güzel Sanatlara (1921-1923)*, Haz. Dr. Servet Avşar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- ULUÇAY, Çağatay, İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihi*, Manisa Halkevi Yayınları, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1939.
- YEĞİNOBALI, Nihal, *Cumhuriyet Çocuğu*, 10. Baskı, Can Yayınları, İstanbul, 2014.
- YILDIZ, Mahir, *61’inci Fırka Komutanı Kazım Özalp’in Balıkesir’deki Faaliyetleri (15 Mayıs 1919-30 Haziran 1920)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir, 2009.
- YÖRÜKOĞLU, M. Nuri, *Manisa Yangını Triumvira Müsellese yahut Üç günlük Tahrip Altı Asırlık Bir İmar*, Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk-Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Manisa, 2002.
- www.turkiye.gov.tr (15.02.2018 tarihinde, Ali Hakan Ünsal tarafından erişilmiştir.)
- Kızılhaç Arşivi*, <https://avarchives.icr.org/Film/5436>.
(17.02.2021 tarihinde erişilmiştir.)

Extended Abstract

Mehmet Lütfullah Gökçen was born in Serres, (a city in Macedonia, Greece) in 1900. Gökçen's father, Ahmet Hamdi Ferahi, rose to the rank of captain in the Ottoman Army. Gökçen's mother was Saide Hanım. Mehmet Lütfullah Gökçen enrolled in Serres Junior High School in 1910 after graduating from Ahmet Pasha Primary School in Serres. He left school due to the Balkan War that broke out at the end of his second year of high school.

Due to the Bulgarian occupation of Serres after the Balkan War and the massacres in the region, Gökçen and his family had to emigrate. They managed to reach Thessaloniki after a long and tiring journey by rented carriage. They boarded a Russian ship in Thessaloniki in 1913, came to İzmir and then settled in Manisa where their relatives were living. While they were in Manisa they experienced a hard life of poverty and misery.

After a while Gökçen settled in Manisa, he was recruited during the First World War and served his military service at the Pasaport Military/ Police Station in Izmir until the occupation of the city. After a short while, he witnessed the Greek occupation of Manisa as well as the atrocities carried out in the city.

In his memoirs, Gökçen wrote about the details of the Fire of Manisa, which started on September 5, 1922. He stated that there were also local groups that helped the Greek army as they destroyed Manisa and committed atrocious acts across the city.

The Fire of Manisa is a very important event in the history of Manisa as the city has a long history and cultural richness, which was destroyed by the fire deliberately set by the Greek army. For this reason, the Fire of Manisa was a turning point for the people of the city. The people of Manisa, who witnessed and lived through the fire, frequently used the term "before" or "after the fire" when talking about the event.

Gökçen and his family managed to get away from the fire by going to the Manisa/Spil Mountain. They stayed there until the fire died down. In fear and great despair, he watched the setting of the fire, and smelled the burning of the people and animals that could not get away. Gökçen also witnessed how the Turkish army liberated Manisa from the Greek invasion on September 8,

1922. After Manisa was liberated from the occupation, he watched as the smoke continued for days in the city, and saw that all the houses including theirs had burnt to ground. During this period, the people of Manisa were very depressed, miserable, and hungry. They did not have the strength or the courage to return to the city, as the people who took shelter at the foot of the Spil Mountain were women, elderly, and children.

Afterwards, Gökçen joined the volunteers formed by the Turkish army to ensure peace and order and took part in several activities within the city. The duty of Gökçen and other volunteers was to search for and follow Greek soldiers who were hiding in the vineyards or orchards and were still likely to harm the local people. During this mission, Gökçen encountered corpses of many Muslim people who had been massacred by the Greek army. The Greek prisoners captured as a result of these searches were collected and sent to Izmir and then to Greece.

Gökçen's memoirs include a great deal of information about Kazım Özalp, Sarı Edip Efe, Parti Pehlivan, Müftü Âlim Efendi, Çerkez Ethem, and Topal Osman who were important figures in the Turkish National Struggle. In 1922, he listened to Mustafa Kemal Pasha's speech in Kordon square in Izmir and mentioned these in his memoirs.

As Gökçen's memoirs were written after the events took place, it is possible that there are deficiencies in the information and mistakes in dates. Additionally, the fact that a long time had passed since the events occurred may have eliminated the sentimentality in the narration of the events. Gökçen wrote down his memoirs as an ordinary, unofficial Turkish citizen, so it is more likely that he wrote the events as they were.

In the beginning of his eighty-year life, Gökçen experienced much sorrow as he immigrated from his homeland of Serres in the Balkans to Turkey, then World War I broke out, and at the end of the war, Manisa, where he had settled, was invaded by the Greeks. During the invasion, he was subjected to Greek persecution instead of witnessing the Bulgarian massacre that he had escaped in 1913. All these dark and miserable years came to an end with the great victory of the Turkish people and army. Throughout his life, Gökçen felt the pain of these difficult years experienced by the Turkish Nation deeply within himself, and as an ordinary citizen, he tried to portray these difficult times as properly as he could.

This paper discusses the Memoirs of Mehmet Lütfullah Gökçen, an immigrant from Serres, during the War of Independence. His memoirs consisting of 35 pages were written in Latin letters. The memoirs were written in 1974-1975 and mention Gökçen's childhood, his school life, the Balkan War, his immigration from Serres, his arrival first to Izmir and then to Manisa, the occupation of Manisa by the Greeks, the Greek army setting fire to Manisa, and the days of

liberation by the Turkish army. In addition, Mehmet Lütfullah Gökçen included his own poems that he had written for Turkey, Turkish martyrs and soldiers as well as including Gazi Mustafa Kemal Pasha in his memoirs.

The study aims to introduce the memoirs that have not yet been published and to reveal the events such as the invasion of Manisa by the Greeks, their setting fire to the city, and its liberation by the Turkish army from the perspective of an ordinary Turkish citizen.

EKLER

Resim 1: Mehmet Lütfullah Gökçen.⁹⁹

99 Ali Hakan Ünsal Özel Aile Arşivi.

Resim 2: Gökçen'e göre yangının ilk çıktığı Manisa Hüsrevağa Camii ve çevresinin görünümü.¹⁰⁰

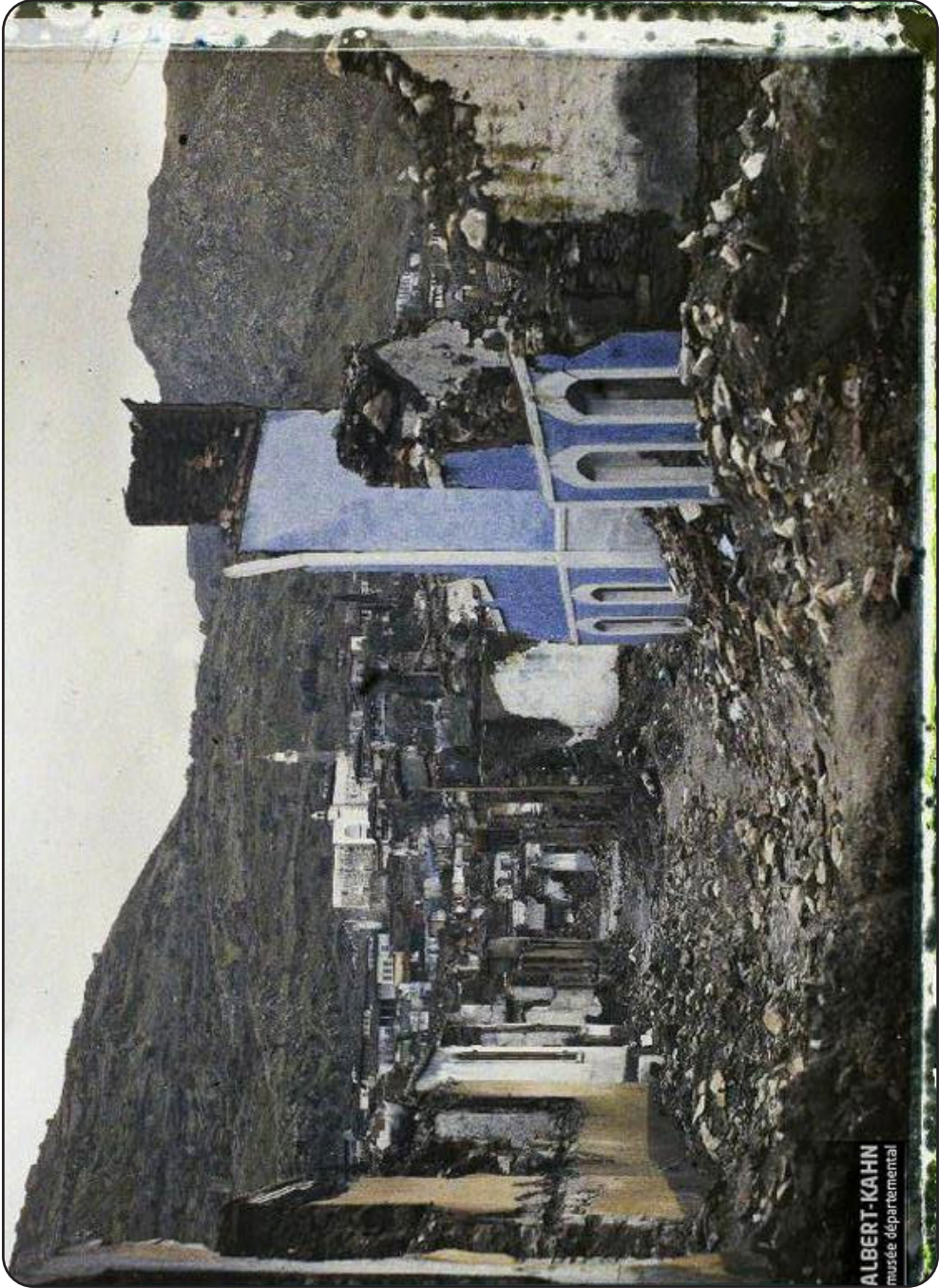
100 *Albert Kahn Arşivi*. Albert Kahn Müzesi Fotoğraf Arşivi, Manisa Fotoğrafları Koleksiyonu. <http://collections.albert-kahn.hauts-de-seine.fr/> (17.02.2021 tarihinde erişilmiştir.) Albert Kahn arşivinin fotoğrafları Manisa Yangını'ndan sonra, 11 Ocak 1923 tarihinde Frédéric Gadmer tarafından çekilmiştir.

Resim-3: Yunanlılar tarafından dinamitle patlatılan Manisa Hükümet Konağı.¹⁰¹

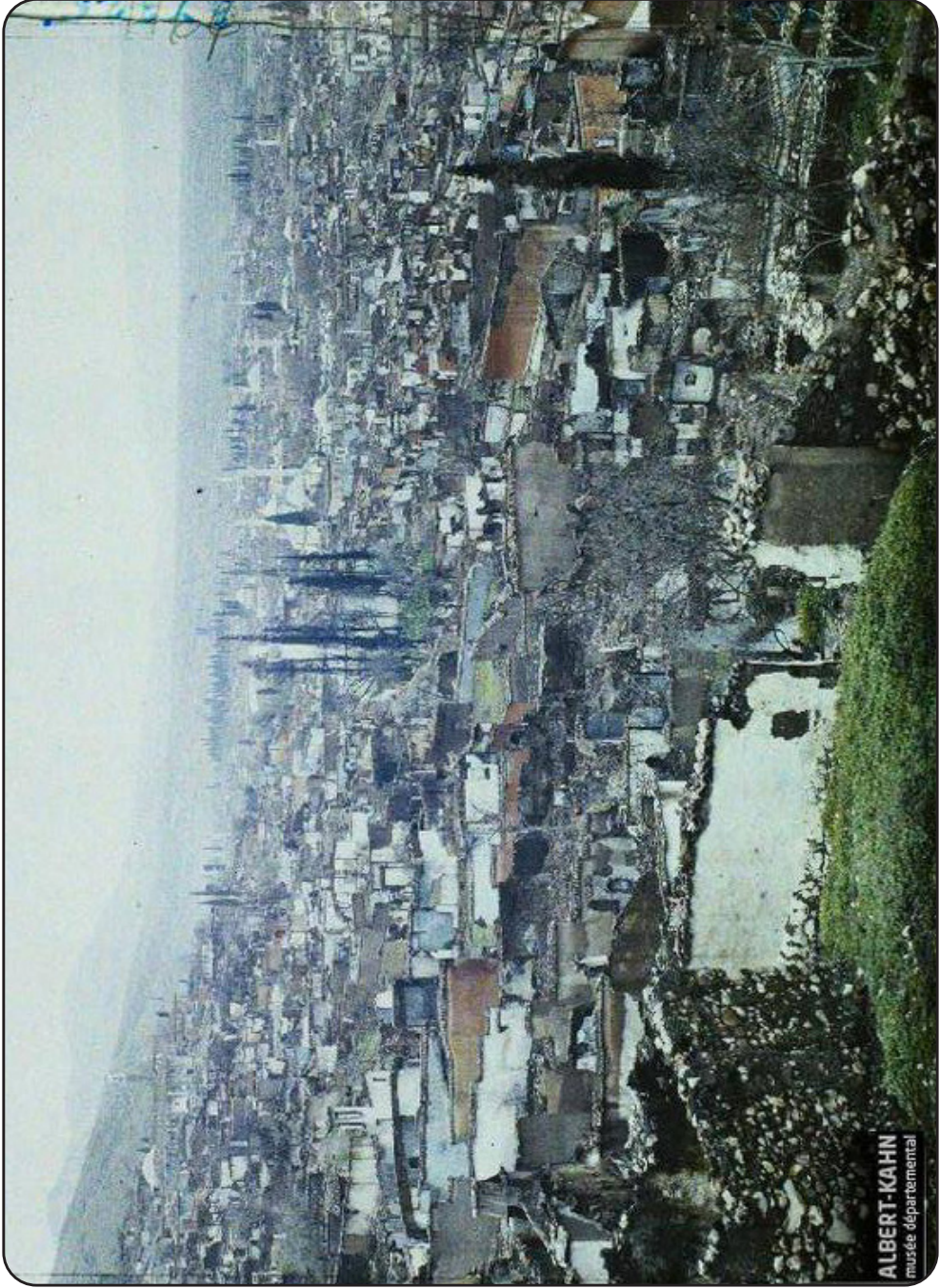
101 Albert Kahn Arşivi.

Resim 4: Manisa Yangını sonrasında karşıda üstte görülen Manisa Ulu Camii.¹⁰²

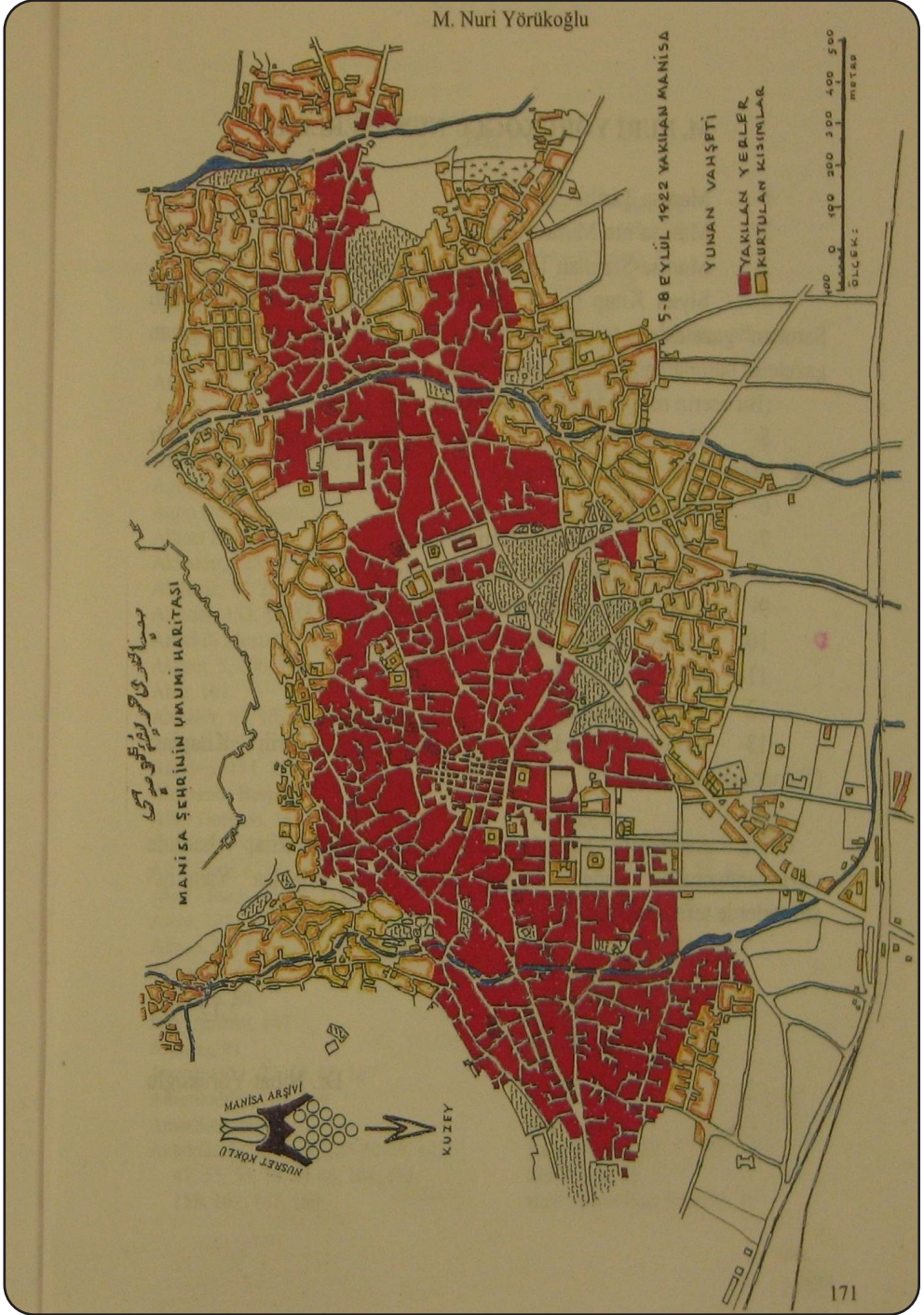
102 Albert Kahn Arşivi.

Resim 5: Yangından sonra harabeye dönmüş Manisa'nın genel görünümü.¹⁰³

103 Albert Kahn Arşivi.

Resim 6: Manisa'nın yakılan yerlerinin gösterildiği şehir planı.¹⁰⁴

104 Yörükoğlu, a.g.e., s.171.

Belge 1: Mehmet Lütfullah Gökçen'in anılarından bir örnek, s. 29.

Hayatım içinden

Manisanın Çerkes Ethem ve Rumlar ile Yunanlılar tarafından Yakılıp Yıkılması 1922 senesinin 5-6 Eylül Gününde Manisanın Bazı Türkleri RehİN olarak Yunanlıların son Kafilesinin ve döküntülerini ve çerkes ethem avenesini 4 Lokomatife takılı Yüzlerce Vagonu Manisa İstasyonundan Buğaza doğru henüz hareket etmişlerdiki Yolda Bazı Fedailerimizin ağıttığı Ateşe karşılık vermek isteyen Yunan sürüleri Derhal bindikleri terandan aşağı inerek onlarda ateşe cevap verdiler fakat ne yazıkki Beş on kişiden ibaret fedailer Gerileme zorunda kaldılar böylece Yüzlerce ve üzerinde binlerce kimse bulunan teren Böylece İzmir'e doğru gitmiş idi . O gece Manisanın ilk yangını Husrevağa Camii civarında ve sonrada çarşı ve diğer yerlerden başlamış oldu bu suretle Allahında emirleri tahtında Yangın esnasında Öyle bir fırtına çıkmıştı ki Yangını Batıdan aldı ve manisanın çarşı kısımları ve Dilşakar aleybey ve niflizade mahallelerini istila etti artık Kâra ile ikamet etmekte olduğumuz niflizade mahallesindeki evimiz istikametine doğru yangının gelmekte olduğunu görünce Evimizin arka tarafındaki arsadan Çıkıp Dağ istikametine yürüdük fakat Bu sarseri ve Gerillacılarla savaşmak istediğimizi babam Ahmet Hamdi ferahiye Beni bırakma-sınr yalvarıyordum amma senin silahın yok ki bırakayım silah bulduğumuz zaman genede dönüşmeğe gidersin Dediği zaman gözlerimden yaşlarım tekerleniyordum . böylece manisa sipil dağını tepesine çıkmış ve o gece orada fındıklar içinde yastığımız taşta olmak üzere Sabahladık Ertesi günü Sabahle